

УДК 347.15/.17:346.9 [(477)

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.18>**Аріна Савченко,**

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Харківського національного університету внутрішніх справ

## СМЕРТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ-БОРЖНИКА ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ЗАКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

Існування норм, що регламентують закриття провадження у справі, викликано необхідністю «очистити» процес від справ, які не можуть бути вирішені по суті з тих чи інших підстав. Нормами Господарського процесуального кодексу України передбачено таку підставу для закриття провадження у справі, як смерть фізичної особи або оголошення її померлою, яка була однією зі сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва. Така підстава належить до групи підстав, які не залежать ані від суду, ані від сторін та пов'язані з настанням певних юридичних фактів. Та є особливо актуальною в рамках справ процедури банкрутства фізичної особи-підприємця та фізичної особи, що стало можливим у зв'язку з набранням чинності Кодексом України з процедур банкрутства. Цей інститут є новим для сучасної процедури, відповідно, деякі положення в ньому є незгодженими та такими, що потребують додаткового врегулювання. У зв'язку з чим ця стаття присвячена дослідженню такої підстави закриття провадження у справі про банкрутство, як смерть фізичної особи – боржника. В ній визначено передумови для закриття провадження у справі про банкрутство фізичної особи-підприємця у зв'язку зі смертю, проаналізовано обставини, які зумовлюють закриття провадження у господарській справі та співставлення їх з особливостями судового провадження у справах про банкрутство.

Також у статті проаналізовано, які правові наслідки матиме для кредиторів смерть боржника – фізичної особи. Висвітлено позицію законодавця щодо можливості закриття провадження у справі у зв'язку зі смертю боржника. Обгрунтовано незгодженість правових норм, які містяться в Господарському процесуальному кодексі України та Кодексі України з процедур банкрутства. Як наслідок, запропоновано та аргументовано їх вирішення, по-перше, шляхом застосування змістових колізій, які випливають з цілей законодавця відбити особливості врегулювання специфічних відносин у спеціальних нормах. Особливим різновидом спеціальних норм права є виняткові колізії, які встановлюють зовсім інший порядок, ніж загальні норми. По-друге, шляхом застосування аналогії права, якщо відносини не врегульовані Кодексом України з процедур банкрутства, вони мають регулюватися виходячи із загальних принципів процесуального законодавства.

**Ключові слова:** відновлення платоспроможності, судовий розгляд, колізія, аналогія права, припинення розгляду справи.

**Постановка проблеми.** Припинення провадження у справі – це форма завершення справи, що зумовлене передбаченими законом обставинами, які повністю відкидають можливість судочинства [1, с. 356]. Або закриття провадження у справі визначають як форму закінчення розгляду справи без винесення судового рішення з огляду на виявлення після відкриття провадження обставин, з якими закон пов'язує неможливість судового розгляду справи [2, с. 493]. У будь-якому разі закриття провадження у справі чи у цивільній, чи у господарській являє собою закінчення її розгляду без винесення рішення із зазначених у законі підстав, яке виключає можливість повторного звернення до суду із таким самим позовом (заявою).

Існування норм, що регламентують закриття провадження у справі, викликано необхідністю вилучати з процесу судочинства справи, порушені за позовами, що подані на підставі помилкового уявлення особи про її право на звернення до господарського суду або внаслідок розпорядчих дій сторін [3, с. 582]. Тобто провадження у справі закривається через те, що справа не може бути вирішена по суті.

Процесуальним законодавством передбачено підстави, за наявності яких господарський суд закриває провадження у справі. Так, ч. 1 ст. 231 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) передбачено їх вичерпний перелік, який не підлягає розширеному тлумаченню [4].

Не будемо детально зупинятися на семи підставах, передбачених Кодексом, а через тематику цієї статті розглянемо одну із них, а саме смерть фізичної особи або оголошення її померлою чи припинення юридичної особи, які були однією зі сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва (ч. 6 ст. 231 ГПК України). Така підстава належить до групи підстав, які не залежать ані від суду, ані від сторін та пов'язані з настанням певних юридичних фактів. Зокрема, ця підстава є особливо актуальною в рамках справ процедури банкрутства фізичної особи-підприємця, яке стало можливим у зв'язку з набранням чинності 21 жовтня 2019 року Кодексу України з процедур банкрутства [5]. Цей інститут є новим для сучасної процедури, відповідно, деякі положення в ньому є неузгодженими та такими, що потребують додаткового врегулювання.

#### **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Питанням закриття провадження у цивільних та господарських справах займалися такі вчені, як: В.В. Комаров, В.Е. Беляневич, В.А. Кройтор, В.І. Тертишніков, В.В. Масюк та інші. Своєю чергою особливості провадження у справах про банкрутство були предметом досліджень А.А. Бутирського, В.В. Джуна, І.О. Вечірка, Б.М. Полякова, О.П. Подцерковного, П.Д. Пригузи тощо. Однак питання щодо закриття провадження у справі про банкрутство фізичної особи-підприємця у зв'язку зі смертю боржника не досліджувалося окремо від інших підстав для закриття провадження, що зумовлює актуальність цієї статті та є затребуваним практикою у зв'язку з дією Кодексу України з процедур банкрутства, який містить спеціальні норми, що мають пріоритет у застосуванні під час розгляду справ про банкрутство щодо інших законодавчих актів України. Оскільки з моменту порушення стосовно боржника справи про банкрутство він перебуває в особливому правовому режимі, який змінює весь комплекс юридичних правовідносин боржника (висновки щодо застосування норм права викладені у постановках Верховного Суду від 13.03.2018 у справі № 922/928/17, від 06.04.2018 у справі № 925/1874/13 та Верховного Суду України від 13.04.2016 у справі № 908/4804/14 (№ 3-304гс16).

Актуалізує необхідність дослідження цього питання і та обставина, що положення Кодексу України з процедур банкрутства не містять будь-яких норм з цього приводу, хоча п. 1 ч. 1 ст. 90 Кодексу України з процедур банкрутства [5] чітко встановлює суду обов'язок для закриття провадження у справі про банкрутство, якщо припинено в установленому законодавством порядку юридичну

особу, яка є боржником, про що є відповідний запис в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Натомість, що стосується фізичних осіб, то тут законодавець обмежився лише четвертим розділом, який присвячено наслідкам закриття провадження у справі про банкрутство фізичних осіб-підприємців.

Відповідно, **метою статті** є дослідження передумов для закриття провадження у справі про банкрутство фізичної особи-підприємця у зв'язку зі смертю, висвітлення обставин, які зумовлюють закриття провадження у господарській справі у зв'язку зі смертю фізичної особи, яка була однією із сторін у справі, та співставлення їх з особливостями судового провадження у цій категорії справ; здійснення аналізу процесуального законодавства та судової практики у сфері банкрутства на предмет їх колізійності, а також розгляд питання щодо застосування аналогії закону.

**Виклад основного матеріалу.** Класичною є ситуація: наявний банківський кредит із простроченням повернення боргу на декілька сотень тисяч доларів США (валютний), в іпотеці перебуває нерухоме майно, ринкова вартість якого в декілька разів менша боргу та на «судовому горизонті» з'являються (додатково виникають) інші незабезпечені кредитори та вимагають сплати коштів [6]. Виходячи з такої постановки проблеми, це добре, що є інститут банкрутства, який сприяє очищенню економіки країни. Проте як бути фізичним особам, які мають борги? Банкрутство фізичної особи спричинене не лише економічними чинниками, але й гуманітарною емпатією, тобто спробою держави захистити конкретну фізичну особу від фінансової трагедії. Можливо, тільки порушивши справу про банкрутство, фізична особа зможе погасити свої кредиторські вимоги [7].

У цьому ж разі йдеться про неплатоспроможність фізичної особи, під якою відповідно до ст. 1 Кодексу України з процедур банкрутства [5] розуміється неспроможність боржника виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через застосування процедур, передбачених цим Кодексом.

Відповідно до ст. 509 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [8] зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утри-

матися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Згідно з ч. 1, 2 ст. 598 ЦК України, зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом. Ст. 599 ЦК України встановлено, що зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

При цьому за правилами ч. 1 ст. 608 ЦК України зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою.

Варто відзначити, що зобов'язання боржника за кредитним договором не є таким, що нерозривно пов'язане з його особою. Оскільки відповідно до ст. 1 Закону України «Про іпотеку» [9] під іпотекою визнається вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

У зв'язку з чим смерть фізичної особи іпотекодавця не є підставою припинення іпотеки в розумінні ст. 17 Закону України «Про іпотеку» [9], відповідно до якої іпотека припиняється у разі: припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору; реалізації предмета іпотеки відповідно до цього Закону; набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки; визнання іпотечного договору недійсним; знищення (втрати) переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її.

Відповідно до ст. 7 Кодексу України з процедур банкрутства [5] спори, стороною в яких є боржник, розглядаються господарським судом за правилами, передбаченими Господарським процесуальним кодексом України, з урахуванням особливостей, визначених цією статтею.

Статтею 41 ГПК України [4] встановлено, що у справах про банкрутство склад учасників справи визначається Кодексом України з процедур банкрутства, згідно зі ст. 1 якого сторони у справі про банкрутство – конкурсні кредитори (представник комітету кредиторів), забезпечені кредитори, боржник (банкрут).

Таким чином, якщо йдеться про забезпечених кредиторів, вимоги яких до боржника або іншої особи забезпечені заставою майна

боржника, то останні як учасники процедури банкрутства мають здійснювати свої процесуальні права відповідно до їх призначення, а саме вимагати задоволення вимог, які виникли у зв'язку з невиконанням боржником взятих на себе зобов'язань, як того вимагає ст. 509 ЦК України.

Як наслідок, згідно з ч. 3 ст. 133 Кодексу України з процедур банкрутства, вимоги кредиторів за зобов'язаннями боржника, забезпеченими заставою майна фізичної особи, задовольняються за рахунок такого майна. Адже відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 120 Кодексу України з процедур банкрутства [5] з моменту відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржника, пред'явлення кредитором вимог до боржника та задоволення таких вимог може відбуватися лише в межах провадження у справі про неплатоспроможність та у порядку, передбаченому цим Кодексом.

Виходячи з такої норми та враховуючи спеціальний режим, в якому знаходиться боржник, перебуваючи в процедурі ліквідації, можна припустити, що такого роду зобов'язання у разі смерті боржника може бути виконане іншою особою, зокрема таке право відповідно до ст. 61 Кодексу України з процедур банкрутства надано ліквідатору, який з дня свого призначення виконує функції з управління та розпорядження майном банкрута; вживає заходів, спрямованих на пошук, виявлення та повернення майна банкрута, що перебуває у третіх осіб; продає майно банкрута для задоволення вимог, внесених до реєстру вимог кредиторів, у порядку, передбаченому цим Кодексом тощо.

Серед підстав закриття провадження у справі згідно зі ст. 90 Кодексу України з процедур банкрутства [5] відсутня така підстава, як смерть боржника – фізичної особи-підприємця. Не міститься відповідної норми і в Книзі четвертій Кодексу України з процедур банкрутства, який присвячений відновленню платоспроможності фізичної особи.

Таким чином, виникає певна неузгодженість між чинними нормами Господарського процесуального кодексу України та Кодексом України з процедур банкрутства стосовно підстав для закриття провадження у справі.

Відповідно до Листа Міністерства юстиції України від 26.12.2008 № 758-0-2-08-19 «Щодо застосування норм права у випадку колізій» [10] неузгодженість між чинними нормативно-правовими актами, їх протиріччя з одного й того самого предмета регулювання, а також суперечність між двома або більше формально чинними нормами права, прийнятими з одного і того ж питання, в теорії права відомі як колізія норм права.

Колізія норми права вирішується шляхом вибору того нормативного акта, який має бути застосований до конкретного випадку (юридичного факту).

Є і декілька способів, за якими можна визначити нормативно-правовий акт, яким слід керуватися.

Відповідно до п. 4 Листа у разі розбіжності між загальним і спеціальним нормативно-правовим актом перевага надається спеціальному, якщо він не скасований виданим пізніше загальним актом.

Як наслідок, мають місце змістові колізії – це колізії, що виникають внаслідок часткового збігу обсягів їх регулювання, зумовленого специфікою суспільних відносин. Специфіка цих колізій пов'язана з поділом норм права на загальні, спеціальні та виняткові. Загальні норми права поширюються на рід відносин загалом; спеціальні діють тільки у межах визначеного виду відносин і встановлюють для нього певні особливості порівняно із загальним правилом; виняткові (які є особливим різновидом спеціальних норм права) встановлюють зовсім інший порядок, ніж загальні норми. Змістові колізії впливають з цілей законодавця відбити особливості врегулювання специфічних відносин у спеціальних нормах.

Тобто об'єктивною умовою такої колізії є специфіка правового регулювання окремих відносин – відносин у сфері відновлення платоспроможності боржника та/або визнання його банкрутом.

Крім того, Верховний Суд України з метою правильного та однакового застосування законодавства про банкрутство у своїй постанові від 18.12.2009 № 15 «Про судову практику в справах про банкрутство» [11] роз'яснив, що Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» містить спеціальні норми, які мають пріоритет у застосуванні під час розгляду справ про банкрутство щодо інших законодавчих актів України.

Відповідно до п. 5 цієї Постанови провадження у справах про банкрутство регулюється ГПК у випадках, коли його норми безпосередньо визначають правила такого провадження (статті 2, 4-1, 12 та 15) або мають універсальний характер для будь-якої стадії судового процесу або процесуальної дії (статті, вміщені в розділах I, V, VI, VII, XII, XIII) з урахуванням встановлених Законом «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» особливостей. Порядок прийняття або відмови у прийнятті заяви про порушення справи про банкрутство та припинення провадження у справі про банкрутство врегу-

льовано Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Натепер діє Кодекс України з процедур банкрутства.

Тому Кодекс України з процедур банкрутства є нормативно-правовим актом, що містить спеціальні норми, які мають пріоритет стосовно норм загальних щодо регулювання порядку провадження у справах про банкрутство, відновлення платоспроможності боржника, визнання його банкрутом та застосування ліквідаційної процедури, задоволення вимог кредиторів тощо.

Враховуючи вищевикладене та з урахуванням того, що має місце змістова колізія норм, до відносин у процедурі банкрутства щодо закриття провадження у зв'язку зі смертю боржника варто застосовувати як спеціальний нормативно-правовий акт Кодекс України з процедур банкрутства, який серед підстав закриття провадження у справі не містить такої підстави, як смерть фізичної особи – боржника.

З іншого боку, можна вести мову не про колізійність норм двох нормативно-правових актів, а про аналогію права та закону. Адже, як відзначає Л.Л. Чантурія, під час розробки кожного закону його розробники спираються на ті знання та досвід, які вони мають на час розробки такого закону. Тому вони не можуть передбачити всі життєві випадки [12, с. 77].

Прогаolini в праві частіше за все виявляються в процесі реалізації права. Перед правозастосовувачем у такій ситуації стоїть завдання своєчасного і правильного вирішення справи. Усунення прогаolini через звернення до законодавця може затягнути процес вирішення справи або й зовсім не привести до конкретного результату. У такій ситуації правозастосовувач упевнений сам подолати прогаolini [13, с. 6].

З цією метою відповідно до ч. 10 ст. 11 ГПК України [4], якщо спірні відносини не врегульовані законом і відсутній звичай ділового обороту, який може бути до них застосований, суд застосовує закон, що регулює подібні відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – виходить із загальних засад і змісту законодавства (аналогія права).

Д.М. Генкін під аналогією закону розумів застосування цього закону до подібного випадку, а під аналогією права – вирішення справи на підставі загальних правових засад, установлених законом для подібного правового інституту або цілої галузі права [14, с. 91].

Таким чином, у цьому разі якщо відносини не врегульовані Кодексом України з процедур банкрутства, вони мають регулю-

ватися виходячи із загальних принципів процесуального законодавства.

Р.А. Майданик з цього приводу стверджує, що інститут аналогії в праві є правовим способом заповнення прогалин у праві, зміст якого полягає у виникненні цивільних прав та обов'язків, а також із дій фізичних та юридичних осіб, які хоча й не передбачені законом, але внаслідок загальних засад і змісту цивільного законодавства породжують цивільні права й обов'язки. Зміст аналогії права, відзначає автор, полягає у визначенні прав та обов'язків сторін правовідношення на основі не конкретних правових норм, а загальних засад і змісту цивільного законодавства, а також вимог добросовісності, розумності і справедливості [15, с. 395].

#### Висновки

Задоволення майнових вимог кредиторів спрямоване на створення необхідних умов для більш повного задоволення вимог кредиторів і якщо подивитися на інститут банкрутства юридичних осіб, чітко простежується, що він є доволі прокредиторським, але інститут банкрутства фізичної особи спрямований на права боржника. У зв'язку з чим виникають певні неузгодженості між правовими нормами, які містяться в Господарському процесуальному кодексі України та Кодексі України з процедур банкрутства. Як наслідок, запропоновано та аргументовано їх вирішення, по-перше, шляхом застосування змістових колізій, які впливають із цілей законодавця відбити особливості врегулювання специфічних відносин у спеціальних нормах. Особливим різновидом спеціальних норм права є виняткові колізії, які встановлюють зовсім інший порядок, ніж загальні норми. По-друге, шляхом застосування аналогії права, якщо відносини не врегульовані Кодексом України з процедур банкрутства, вони мають регулюватися виходячи із загальних принципів процесуального законодавства.

#### Список використаних джерел:

1. Гражданский процесс / Отв. ред. В.В. Ярков. 5-е изд. перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 720 с.
2. Кравчук В.М. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / В.М. Кравчук, О.І. Угриновська. Київ : Істина, 2006. 944 с.
3. Беляневич В.Е. Господарський процесуальний кодекс України (із змінами і допов. станом на 1 серпня 2007 р.) : науково-практичний коментар. Видання третє. Київ : Видавництво «Юстініан», 2009. 872 с.
4. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
5. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>.
6. Банкрутство фізичної особи по-новому, портрет банкрута, особливості проведення. URL: [https://zib.com.ua/ua/139548-bankrutstvo\\_fizichnoi\\_osobi\\_po-novomu\\_portret\\_bankruta\\_osobl.html](https://zib.com.ua/ua/139548-bankrutstvo_fizichnoi_osobi_po-novomu_portret_bankruta_osobl.html).
7. Бурцева І. Тунель банкрутства: чи видно світло? URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/tunel-bankrutstva-chi-vidno-svitlo.html>.
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
9. Про іпотеку : Закон України від 05.06.2003 № 898-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15>.
10. Щодо застосування норм права у випадку колізій : Лист Міністерства юстиції України від 26.12.2008 № 758-0-2-08-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08>.
11. Про судову практику в справах про банкрутство : Постанова Верховного Суду України від 18.12.2009 № 15 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-09>.
12. Чантурия Л.Л. Введение в общую часть гражданского права (сравнительно-правовое исследование с учётом некоторых особенностей постсоветского права). Москва : Статут, 2006. 349 с.
13. Шиндяпина Е.Д. Соотношение аналогии права и аналогии закона / Е.Д. Шиндяпина, С.В. Бошно. *Юрист*. 2006. № 7. С. 6–9.
14. Советское гражданское право : учебник : в 2 т. / Д.М. Генкин, С.Н. Братусь, Л.А. Лунц и др. ; под ред. Д.М. Генкина. Москва : «ГОСЮРИЗДАТ», 1950. Том 1. 495 с.
15. Майданик Р.А. Цивільне право: Загальна частина : монографія. Київ : Алерта, 2012. Т. 1 : Вступ у цивільне право. 472 с.

*The existence of rules governing the closure of proceedings is due to the need to “clear” the process of cases that cannot be resolved on one or the other grounds. The rules of the Commercial Code of Ukraine provide such a ground for closing proceedings in the case as the death of an individual or declaring him dead, which were one of the parties to the case, if the disputed legal relationship does not allow succession. This ground belongs to a group of grounds that are independent of either the court or the parties and are related to the occurrence of certain legal facts. It is especially relevant in the context of bankruptcy proceedings of an individual entrepreneur and an individual, which became possible due to the entry into force of the Bankruptcy Code of Ukraine. This institute is new to the modern procedure, with some provisions in it being inconsistent and in need of further adjustment. Therefore, this article is devoted to investigating such a ground for closing bankruptcy proceedings as the death of a debtor individual. It sets out the prerequisites for closing the bankruptcy case of a natural person-entrepreneur in connection with death, analyzes the circumstances that lead to the closure of proceedings in a business case and comparing them with the peculiarities of bankruptcy proceedings.*

*The article also analyzes what legal effects a creditor's death, an individual, will have on creditors. The position of the legislator on the possibility of closing the proceedings in connection with the death of the debtor is clarified. The inconsistency of legal norms contained in the Commercial Procedure Code of Ukraine and the Bankruptcy Code of Ukraine is substantiated. As a consequence, their solution is proposed and justified, first, by applying meaningful conflicts that follow from the legislator's goals to reflect the peculiarities of the regulation of specific relations in special norms. A special kind of special rule of law is the exceptional conflicts that set a completely different order than the general rules. Or secondly, by applying the analogy of law, if the relationship is not regulated by the Bankruptcy Code of Ukraine, they should be governed by the general principles of procedural law.*

**Key words:** solvency restoration, litigation, conflict of norms, analogy of law, termination of proceedings.

